

O U D S C H R I F T

(vervolg van Vlaamse Stam, februari 1982, blz. 96 tot 104)

PLAAT 12 : Cursieven van de 18e eeuw.

Deze plaat illustreert de overgang van het gotiek cursief naar het humanistische in de reeks registers van « Klachten en inbeslagnemingen » (pandingen aresten, geboden, oproepingen, enz. - R.A.B., Archief van Nieuwpoort nr. 4745).

Voorbeeld a. bevindt zich op folio 394 en dagtekent van 16 mei 1717, voorbeeld b. staat op folio 395 en is van 22 juni 1717. Het eerste is in gotiek cursief gesteld, het tweede in humanistisch.

a. Gotiek cursief.

Overschrijving :

1. Den Heere doet oprouppen een gheheel
2. hujs ende erfve staende ende ligghende
3. binnen deser steede op de oostsyde vande
4. groote Caijestraete besuyden den huijse
5. van Jan vande Casteele ende benoorden

Toelichting :

Dit late gotiek cursief heeft nog veel kenmerken van deze schriftsoort behouden : bv. het aanstippen van de u en de v r. 1 rouppen, r. 2 erfve, enz. en het gebruik van de twee vormen van de s : lang in het begin en in het midden van een woord (bv. r. 2 staende, r. 3 deser), rond op het einde van een woord (bv. r. 2 hujs).

Als eigenlijke humanistische invloed kunnen we enkel wijzen op de vorm van de g : r. 1 gheheel, r. 2 ligghende en r. 4 groote. Op r. 1 eerste woord **De**, de d is een typisch humanistische hoofdletter D.

b. Humanistisch cursief :

Overschrijving :

1. Den Heere doet oprouppen een geheel huys ende
2. erfve staende ende liggende binnen deser stede
3. opde suytsyde vande langestraete bewesten
4. t'huys de weduwe Sieur Jan Vulsteke alsnu den
5. voorselden Anthierens, ende beoosten t'huys de weduwe
6. ende kynderen van dheer Frans Herreford omme
7. daer anne te verhaelen ende recouvreren, de jaeren
8. verlopen croijsen van twee distincte losrenten

Plaat 12.

Cursieven van
de 18e eeuw
(1e helft)

a. Gotiek 1717

Den gheest doet op kouspen een gheest
suyt d'ide s'fuit stasie ende tiggend
binne d'ide stasie op de oosthede vande
groot Cay's stasie b'layde d'gheest
van yan vande castel d'ide bewerd

b. Humanistisch
1717

Den gheest doet opvoippen een geheel huys en
e'vre staende en liggende binne deser stede
op de suytsyde vande langestracie bewessey-
t huys de wed. s^r jan viltstecke als nu d'g-
voort anthievens en beoossey t huys de wed.
en bynderey van d^r Frans herreford omē-
daer anne te fhaelley en re couvrene de jaere
flooprey Croysen van twee distincte losrenten

Toelichting :

Als eerste humanistisch cursief in deze reeks documenten vertoont dit schrift nog enkele invloeden van het gotiek cursief : het aanstippen van de u, r. 1 oprouppen, r. 4 Vulsteeke en alsnu, r. 7 recouvreren, het gebruik van het speciaal teken voor de afkorting van , ver ' op r. 7 verhaelen en r. 8 verlopen. Ook de samentrekkingen van ende, omme zijn op te merken als overblijfsels van de gewoonten in het gotiek.

PLAAT 13 : Cursieven van de 1e helft van de 18e eeuw.

a. Tekstgedeelte uit een staat van goed van de Heerlijkheid Oostkamp (R A B., Heerlijkheid Oostkamp, Weesregister nr. 107, f° 169 v°, dd. 19-9-1722).

Overschrijving :

1. Waeruijt resulteert dat aende
2. besittighe toecompt haer handeel uut de
3. presie vande draeiende wercken vande
4. voornomde coorne wintmeulen, de welcke
5. ghedaen is, door Theodoor de Marcq, ende

Toelichting :

In dit laat gotiek cursief zijn weinig humanistische invloeden merkbaar, toch stippen we aan de humanistische vorm van de g, zie r. 2 besittighe en r. 5 ghedaen. Overigens zijn als specifieke gotieke vormen op te merken : het gebruik van de w voor uu op r. 2 uut, het zwaar aanstippen van de u op r. 1 uijt en resulteert en r. 4 meulen.

b. Humanistisch en gotiek cursief (1748). .

Tekst uit de minuut van een ordonnantie opgesteld in 1748 door het stadsbestuur van Brugge (Brugge, Stadsarch., Bestuur van de stad, 1740-1750, nr. 106). Overgenomen uit Strubbe, aang. werk, plaat XXIII, nr. 55.

Overschrijving :

1. Il est ordonné a tous officiers
 2. sergeans, coporaux commandant
 3. les gardes des portes de cette ville,
 4. de n'y laisser entrer aucun
 5. voyageur soit a pied, a cheval
 6. ou en voiture, sans exception des
-
1. Men ordonneert aen alle officieren
 2. sergeanten ; corporaels commandanten
 3. van de wacht aen de poorten deser
 4. stadt van geene reysende personen
 5. te laeten binnen commen tsij te voet

Baronijst en fultelt dat aelude
Bijtijt tot omijt had gander veld
gripit vande dreej dade vdrake van
vong Gouf vint veldum vdrake van
goudafit, voor Edwardo Maria, &

a. Gotiek 1722

Il est ordonné à tous officiers
sergeans Corporaux Commandans
les gardes des portes de cette ville
de ne laisser entrer aucun
voyageur soit à pied, à cheval
ou en voiture sans exception des

Il est ordonné à tous officiers
sergeants Corporaux Commandans
de ne laisser entrer aucun
voyageur soit à pied, à cheval
ou en voiture sans exception des

b. Humanistisch en Gotiek 1748

6. te peerde ofte met voyturen, sonder

Het schrift is een voorbeeld van laattijdig gebruik van gotiek voor het Nederlands en van humanistisch schrift voor het Frans, vooral merkwaardig omdat het een officieel stuk geldt. Daarenboven zijn beide teksten van dezelfde hand en in beide zijn wederzijdse invloeden van gotiek en humanistisch waar te nemen.

1° Frans :

- Gesteld in humanistisch schrift zijn hier letters in gotiek cursief geschreven :
- de s komt zowel in gotieke als in humanistische vorm voor : bv. r. 4 *laisser*, de eerste s is de lange gotieke, de tweede is humanistisch.
 - de u wordt nog aangestipt, bv. r. 4 *aucun*
 - de c wordt telkens aan het begin van een woord geschreven als een lange letter (boven en onder de schrijflijn), elders normaal.

2° Nederlands :

De nederlandse tekst is in gotiek cursief geschreven met talrijke invloeden van het humanistisch schrift :

- de s wordt op vier verschillende manieren geschreven : gotiek met één lus (r. 2 *sergeanten*), gotieke eind-s (r. 2 *corporaels*), gotiek met 2 lussen (r. 3 *deser*) en de humanistische ronde s (r. 4 *stadt*)
- de c als beginletter wordt gevormd als in de franse tekst, t.i.z. als een lange letter (r. 2 *corporaels commandanten*), elders is het de gotieke vorm (r. 1 *officieren* en r. 5 *commen*).

§ 2. HUMANISTISCH CURSIEF

In Italië had vanaf het 1e kwart der 15e eeuw een vernieuwing van de minuskel-letter plaats. Die renovatie had een beslissende invloed op de ontwikkeling van het schrift in Europa.

Het humanisme, opgekomen in Italië, kreeg in die tijd talrijke adepten. Het verwierp alles wat middeleeuws was, zowel in de wijze van denken als in de beeldende kunsten en de letterkunde. De algemene strekking was een terugkeer naar de klassieke oudheid. De Gotieke kunst kende in Italië nooit een algemene verspreiding. Vooraleer er tot volledige ontwikkeling te kunnen komen, werd zij door de humanisten totaal afgekeurd als een uitvinding van « barbaren » (24).

Voor het overschrijven van de auteurs der oudheid gebruikten de humanisten een lettertype (minuskel) dat een getrouwe nabootsing was van de karolingische minuskel die zij vonden in manuscripten van de 10e en 11e eeuwen (zie plaat 1, voorbeelden a en b). De terugkeer tot de karolingische minuskel was nochtans niet uitsluitend ingegeven door een afkeer van de gotiek, de behoefte aan een klaar en goed leesbaar lettertype speelde eveneens een grote rol.

(24) Zie de uittaling van een Florentijns architect, weergegeven in voetnoot (17), blz. 511, Vlaamse Stam nov. 1981.

Reeds Petrarca (25) wees op de verdienstelijke eigenschappen van de karolingische minuskel, die hij leerde kennen uit een handschrift dat Boccaccio (26) hem had geschonken.

Uit die minuskel leidde men een lettertype af dat in de 15e eeuw de namen kreeg van « littera antiqua », « - rotonda », « - tonda » of « - romana » en dat door de paleografen « humanistisch schrift » genoemd werd.

In Italië waren de humanisten Poggio Bracciolini (1380-1459) en Niccolò Niccoli (1364-1437) de eersten om de « Littera antiqua » te gebruiken bij het overschrijven van de oude latijnse schrijvers. De tweede zou zelfs een school gesticht hebben voor onderricht in schoonschrift (calligrafie).

De « littera romana » werd uiteindelijk onze drukletter de « romein » en dit voor het eerst in 1470.

In de loop van de 15e eeuw werd het humanistisch schrift aangenomen door de pauselijke kanselarij ; het is het schrift van de « breven » van Eugenius IV (1431-1447) en van Sixtus IV (1471-1484).

Het is nochtans bij middel van de gedrukte boekwerken dat dit schrift zich in Frankrijk verspreidde. Daar onze cultuur zeker wat het schrift betreft ten eerste op Frankrijk gericht was nemen we aan dat de verspreiding van die boeken in onze streken evenzeer een welgekomen gelegenheid was om met het nieuwe schrift kennis te maken.

Belangrijk voor hetgeen wij beogen is het feit dat de humanistische minuskel de aanleiding was tot het ontstaan van een cursief schrift waartoe de pauselijke breven van het begin der 16e eeuw tot voorbeeld dienden. Het is een hellend en verbonden schrift, met een eng letterschema. De schuine weergave van de letters leidde ertoe dat overgegaan werd van een ronde op een ovale vorm. Die ovale vorm is zeer kenschetsend voor het humanistisch schrift.

Ook dit cursief werd door de drukkers overgenomen en als eerste graveerde Francesco Griffo van Bologna (It.) de lettertypen met dewelke de Venetiaanse drukker Alde in 1501 een Virgilius drukte. Dit lettertype noemt men « italieek » en het wordt evenals de « romein » tegenwoordig nog steeds gebruikt.

Het humanistisch cursief is in feite, op weinig details na, ons hedendaags handschrift. Het kende in de zuiderse landen, Italië, Spanje en ook Frankrijk, een snelle verspreiding. In onze streken echter hield het gotiek cursief veel langer stand, met die eigenaardigheid dat het gebruikt werd voor de teksten in het Nederlands, terwijl men geschriften in een vreemde taal, Latijn of Frans, in de humanistische cursieve letter stelde.

Het was in die tijd een veel voorkomend verschijnsel dat, om hun studies te voltooien, veel jonge mensen voor een bepaalde periode naar Frankrijk en Italië trokken. Zij maakten er kennis met de humanistische geest, de kunst van de renaissance en ook met de vernieuwde schrijfkunst. Nog lang daarna, in de 17e eeuw bv., was het in hogere kringen wellicht « de bon ton », niet alleen in het Frans te schrijven, maar de humanistische letter te gebruiken, ook al had men die studiereis niet ondernomen ! Zo kan men op in gotiek cursief gestelde stukken hand-

(25) Francesco Petrarca (1304-1374) geschiedkundige, archeoloog en verzamelaar van oude manuscripten was de eerste der grote humanisten van de Renaissance, vooral bekend door zijn gedichten, geschreven in het Toscaans.

(26) Giovanni Boccaccio (1313-1375) auteur van de « Decamerone », bundel novellen waarin hij de levenswijze van de Florentijnse burgers beschrijft. Boccaccio was de eerste grote Italiaanse prozaschrijver.

tekeningen vinden in humanistisch cursief naast andere in gotiek schrift (Plaat 14, a).

In de 17e eeuw beheerste een goed schrijver alle toen gebruikelijke en vaak nog enige zeer ongebruikelijke schriftsoorten. Het was de glorieus tijd van de schoon-schrijfkunst die vooral bij onze noorderburen hoogtij vierde.

Het humanistisch cursief is, zoals trouwens alle cursieve schriften, zeer aan persoonlijke ductus onderhevig geweest en het ontwikkelde een groot aantal variëteiten, die onderling zowel door het schema als door de structuur van de letters afwijken (Platen 12 tot 15).

In de negentiende eeuw verdween tenslotte al wat het schrift nog aan zwierigheid had overgehouden door de vervanging van de ganzeveer als schrijfgereedschap door de stalen pen. Hierdoor ging de eigenlijke schrijfkunst verloren. In de twintigste eeuw tenslotte maakte het algemeen gebruik van de schrijfmachine « een mooie hand » totaal overbodig. Wij genealogen, die veelvuldig kennis maken met de registers van de burgerlijke stand van de 19e eeuw, appreciëren nochtans ten zeerste het nette en duidelijke schrift van de gemeentesecretarissen en bedienden van de burgerlijke stand van die tijd.

In de scholen werd in de eerste helft van de 20e eeuw wel degelijk gereageerd op het duidelijk verval van het dagelijks handschrift, maar met de opkomst van de « ball-point-generatie » schijnt men alle hoop te moeten laten varen. Nog oneindig veel meer dan vroeger krijgt het schrift in de laatste 50 jaar een zeer sterke persoonlijke ductus. Tussen de loffelijke pogingen die een puber aanwendt in zijn eerste liefdesbrief en het gekribbel dat we aantreffen op een doktersvoorschrift, ligt een enorme gamma schrittipes, die we wel alle humanistisch moeten noemen, maar waarin onmogelijk nog een vaste lijn te trekken is, laat staan de invloed van bepaalde scholen terugvinden.

« Waar is der oudren fierheid nu gevaren ? » (27)

PLAAT 14 : Humanistische cursieven van de 17e en de 18e eeuw.

a. Slot van een huwelijksakte van 29 september 1619 (R.A.B., Kasselrij Veurne, Register der Notarie nr. 621, folio 233).

Overschrijving :

1. 1619 present Joncheer Philips van Crombrugge Heere van Loorynghe ende dheer
2. Christiaen Weyns **scepen** ende ceurheere
3. (handt.) Philips van Crombrugge
Christiaen (merk) Weijns

Toelichting :

Dit document wordt hier weergegeven om de aandacht te vestigen op het feit dat Philips van Crombrugge zijn handteken in humanistisch cursief stelt, terwijl Christiaen Weijns dit doet in gotiek en daarenboven nog zijn merk tussen voornaam en familiënaam plaatst.

(27) De paragraaf over het humanistisch cursief is gesteund op de reeds geciteerde werken van prof. Eg. Strubbe, Drs. Van der Gouw en M. Prou waaraan wij hier en daar sommige passages of zinsneden hebben ontleend.

Plaat 14. Humanistische cursieven (17e en 18e eeuw).

Ich schreibe zu. Herrn van Crombrugge Alre van Soons. Ende hul
 christlich vechten ende christen
J. van Crombrugge Christianus van Soons

a. 1619, handtekening in humanistisch cursief.

Comitia Jacobi postquam celebrata
 a vicario parochialis de gravis, a quibus
 parochialis in civitatem non communicant.

b. 1724.

Het gebruik van het humanistisch schrift in deze periode was praktisch nog uitsluitend voorbehouden aan teksten in een vreemde taal ; Frans of Latijn. Wanneer Philips van Crombrughe het hier gebruikt voor zijn handteken moet dit wellicht geweten worden aan de opvoeding die hij waarschijnlijk in het Frans genomen heeft.

b. Tekst uit een « Status animarum » van Rumbeke van 1724.

Overschrijving :

1. 6 familia Jacobi Spellebeen constat ipso
2. et uxore Petronella de Griese, et prole
3. Petronella 10 annorum non communicante

Toelichting :

Dat een in humanistisch cursief gestelde tekst ook soms moeilijk te lezen is wordt hier wel aangetoond. Talrijke letters zijn slecht of onvolledig gevormd : de ovaal van a en o is nergens dicht, de e is een slordig gevormde gotieke e, de vlag aan de t ontbreekt behalve in constat op r. 1, ook op r. 1 krijgt Spellebeen een gotieke lange s, behalve in uxore op r. 2, wordt de u nog aangestipt (r. 3 annorum en communicante). Door het aaneenschrijven van sommige letters ontstaat ook onduidelijkheid, bv. de e en l in Spellebeen, de s en t in constat, beide op r. 1, enz.

PLAAT 15 : Humanistisch cursief van 1788 : verslag van een kerkgebod (R.A.B. Archief van Nieuwpoort, register van pandingen, arresten, geboden, oproepingen 1718 - 1793, nr. 4.745).

Overschrijving :

1. Actum den 17 januarij 1788
2. Den procureur De Brauwere over de heesschers ende
3. vervolger van decrete legt over relaes van het derde
4. ende leste kerckgebodt gedaen door den camerbode
5. François De Bruijne op den 16 decembre 1787,
6. wesende sondagh ten uytcommen vanden volke uijt
7. d'hoogmisse gecelebreert in Onse Lieve prochie
8. kercke alhier mitsgaeders geaffixckeert copie van
9. het selve kerckgebodt aende kerckedeure als
10. naer costume, voorts relaes van insinuatie danof
11. aenden verweerdere gedaen door den selven de Bruyne

Toelichting :

Dit humanistisch cursief draagt nog de sporen van gotieke invloeden : de s wordt afwisselend geschreven op humanistische wijze en in gotieke vorm (lang), de u wordt nog hier en daar aangestipt en de h is eveneens nog gotiek (met een lus onder de schrijffregel).

(wordt voortgezet)

André GHYSELBRECHT

Actum den 17. Januarij 1788.

De procureur De Bruijere overdehaeft m. e. uide
 vervolger vande acte legt. verdeloes van het derde
 eidelste Morethgebodt gedaen door de procurator
 De Bruijere op den 16. Decemb. 1787. ~
 udagt ten uytzouwen vanden volke, uijt
 kroonijse geelborst jrouwe. *De Bruijere*
 vante. aljier uijtgedors geaffixelact op die van
 het selve Morethgebodt ande Moreth deure als
 uan offene. voort seloes van uytzuuatie daerof
 anden vewris. gedaen doorden belven. *De Bruijere*